

BEYTÜLMAKDİS'İN SELAHADDİN EYYÛBÎ TARAFINDAN FETHİNİN TEFSİRLERDEKİ YANSIMALARI'

Ahmet AKBAŞ*

ÖZ: Beytülmakdis'in kalbi mesabesindeki Mescid-i Aksâ, Müslümanların ilk kiblesi olup, yeryüzündeki ikinci Mescid ve İslâm'da üç mukaddes mescitten biridir. Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç mucizesinin duraklarından biri olan bu şehir, Hz. Ömer döneminde Müslümanların yönetimine girmiş, yaklaşık beş asır boyunca insanlar burada güven ve istikrar içinde yaşamış, özgürce ibadetlerini ifâ etmişlerdir. Ancak bölgedeki Müslüman yöneticilerin kendi aralarındaki çekişmelerini fırsat bilen haçlı orduları, 1099 yılında Beytülmakdis'i ele geçirmiş, tarihte benzeri az görülen bir katliam gerçekleştirmiş, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ayırt etmeden şehirdeki nice insanı öldürmüş, mabetlerini tahrip etmişlerdir. Bu katliamın ayrıntıları, bizzat kendi tarihçileri tarafından da tarihin utanç sayfalarına kaydedilmiştir. 88 yıl süren işgal dönemi boyunca, zihni ve kalbi her daim Beytülmakdis'in kurtuluşu ile meşgul olan Müslüman liderlerden biri de Selahaddin Eyyübî olmuştur. O, yıllar süren hazırlık döneminin ardından miladi 1187 yılında kutlu bir zaferle Beytülmakdis'i özgürlüğüne kavuşturmuştur. Onun bu zaferi, tüm İslâm âleminde büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İslâm dünyasında bu kutlu fethin yansıdığı yerlerden birisi de fethin sonrası tarihlerde yazılan tefsirlerdir. Allah'ın kelamının daha iyi anlaşılması ve mesajlarının insanlığa ulaştırılması için gayret gösteren müfessirlerin eserlerinde de bu fethin izlerine rastlanmaktadır. Fethin yılında kırk yaşlarında olan büyük müfessir Râzî başta olmak üzere, Ebû Hayyân ve İbn Âdil, tefsirlerinde Selahaddin Eyyübî'ye ve fethine işaret etmişlerdir. Bu makaledeki temel hedef de, bu kutlu fethin, akabindeki yıllarda telif edilmiş olan tefsirlerdeki izini sürmek, bu sevincin, müfessirlerin sözlerine nasıl yansıdığını tespit ve tahlil etmektir.

ANAHTAR KELİMELER: Tefsir, Kudüs, Beytülmakdis, Fetih, Selahaddin Eyyübî.

The Reflection of the Conquest of Bayt al-Maqdis by Salah al-Din on Quranic Exegesis

ABSTRACT: Al-Aqsa Mosque, which lies in the heart of Bayt al-Maqdis, is the first Qiblah of Muslims, the second mosque on Earth and one of the three holy sites in Islam. Bayt al-Maqdis was one of the destinations of the miraculous Night Journey (Isra and Mi'raj) and was under Muslim rule during the reign of Caliph Umar for five centuries during which people lived in safety and stability while practicing their various religions and rituals freely. This state of affairs changed when the Crusader armies -taking advantage of differences between

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Mardin/Türkiye, ahmetakbas101@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6939-5803.

Muslim rulers in the region- captured Bayt al-Maqdis in 1099CE. They carried out massacres, killing thousands of people in the city without distinguishing between Muslims, Christians and Jews, and destroyed many places of worship. Crusader historians, during the occupation that lasted 88 years, have recorded details of their brutal massacres and actions. Salah al-Din was one of the Muslim leaders whose mind and heart was occupied with the need for the liberation of Bayt al-Maqdis. After years of preparation, Bayt al-Maqdis was finally liberated following the triumphant victory in 1187CE and its rescue from the crusaders. This victory was met with great delight in the whole of the Muslim World. This blessed conquest was reflected in the exegesis of the Qur'an through Tafsirs which were written in the post-conquest period. Traces of this event can be found in the works of the Quranic commentators who strived for a better understanding of God's words and the transmission of His messages to humanity. The great exegetes/ mufasssirs al-Razi, Abu Hayyan and Ibn Adil pointed to Salah al-Din's conquest. This article's main aim is to trace this significant event in the works of scholars of Quranic exegesis (mufasssir) and to determine how it has been reflected in their writings.

KEYWORDS: Tafsir, Jerusalem, Bayt al-Maqdis, Conquest, Salah al-Din.

GİRİŞ

Allah'ın insanlığa son mesajı olan Kur'ân-ı Kerîm'in hayata dair yönlendirmeleri mucibince hareket eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.), İslâm'ın hâkimiyetini her alanda tesis etmek üzere Medine döneminde başlattığı fiilî mücadele halifeler döneminde de hiç durmadan devam etmiştir. Bu meyanda İsrâ ve Miraç mucizesinin duraklarından biri ve Müslümanların ilk kıblesi olan Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu mübarek Beytülmakdis toprakları da Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde fethedilmiştir. Hz. Ömer'in, tarihte yaşanan hunharca saldırılardan farklı olarak gerek insaniyet gerekse İslâmiyet'e yakışır biçimde fethedip içinde yaşayan diğer din mensuplarına emân vererek güvence altına aldığı ve eğitim amaçlı birçok sahabeyi yerleştirdiği bu şehir, asırlar boyu "Dârusselam" yani "barış ve selamet yurdu" olmaya devam etmiştir. Ancak miladi 11. asrın sonlarına doğru Müslüman yönetimlerin dağınıklığını ve kendi aralarındaki çekişmelerini fırsat bilen Avrupa ülkeleri, her taraftan Müslümanlar tarafından kısıp alınmış olan Bizans imparatorluğunun ısrarlı yardım talepleri ve Papa'nın bu taleplere olumlu cevap vermesi neticesinde büyük ordular kurarak Müslüman beldelerine doğru Haçlı seferleri düzenlemişlerdir (Avcı, 2002, 26/327-328; Gül, 2001, 47-52; Akbaş, 2018, 1/431; Akbaş, 2017, 15).

Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın 1092'de ölümünden sonra başlayan taht kavgalarından, Abbâsî halifelerinin Selçuklulardan iktidarı geri almak istemelerinden, İslâm dünyasındaki ekonomik ve siyasî çalkantılardan, mezhep kavgalarından ve yerel yöneticiler arasındaki rekabetten dolayı İslâm âlemi zayıf düşmüştür. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen ilk Haçlı birliği, 1097'de Anadolu'ya ayak basmış, kendilerini durdurmaya çalışan Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve birçok Türk beyliğine rağmen nice beldeleri Türklerden geri alarak Bizans İmparatoruna teslim etmiştir. Haçlılar daha sonra sırasıyla 1098'de Urfa ve

Antakya'yı, 1099 yılında ise Beytülmağdis'i ele geçirmiş, yaklaşık beş asır önce Hz. Ömer'in şehri fethederken gösterdiği İslami ve insani tavrın tam aksine, tarihte eşi benzeri az görülen bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Müslüman veya Yahudi, şehirde kendilerine düşman gördükleri herkesi katletmiş, şehri kan gölüne çevirmiş, mabetleri tahrip etmişlerdir. Vahşi hayvanlarda bile eşine rastlanmayan bu hunharca katliamların ayrıntıları, bizzat onlarla beraber şehre giren kendi tarihçileri tarafından dünya tarihinin utanç sayfalarına kaydedilmiştir. Şehirde gerek Yahudi gerekse Müslümanlara ait tüm kutsalların çiğnendiği bu acı akıbet tüm İslâm dünyasını hüznü gark etmiş, bu tarihten sonra nice Müslüman yönetici, bu mukaddes toprakları Haçlı canilerinin elinden kurtarmanın yollarını aramıştır (Demirkent, 2002, 26/329-331; Gül, 2001, 53-54; Üstün, 2018, 75).

Beytülmağdis'in Haçlılarca 1099'da ele geçirilmesi ile başlayan ve 88 yıl sürecek olan işgal dönemi boyunca kalbi her daim Beytülmağdis ve Mescid-i Aksâ'nın özgürlüğü için çarpan Müslüman liderlerden biri de Zengi devleti yönetiminde önemli görevler ifa etmiş olan Kürt kumandan Selahaddin Eyyübî olmuştur. Selahaddin Eyyübî, Babası Necmeddin Eyyüb, Irak Selçuklu Devleti'nin Tikrit valisi iken 1138 yılında doğmuştur. Asıl ismi Yusuf olup Selahaddin lakabıdır. Babası daha sonraları Zengi Atabeyliği'nin Şam valisi olmuştur. Amcası Esedüddin Şirkuh da, Nureddin Mahmûd'un en önemli kumandanlarından biridir. Selahaddin Eyyübî, aileden gelen yönetim ve kumandanlık tecrübesinin de etkisiyle kendisini geliştirmiş, Zengi devlet gelenekleri içinde birçok tecrübe edinmiştir. Nureddin Mahmûd'un Haçlılara karşı düzenlediği seferlere katılmış ve çok önemli görevler ifa etmiştir (Şeşen, 2009, 36/337-339; Üstün, 2018, 79-80; İnce, 2019, 455-457).

Daha sonra, Mısır'daki Fâtimî yönetimini Müslümanlara ayak bağı olmaktan çıkarıp İslâm birliğini sağlamaya çalışan Nureddin Mahmûd Zengi'nin, Esedüddin Şirkuh komutasında 1164, 1168 ve 1169 yıllarında Mısır üzerine gönderdiği ordulardaki en etkin liderlerden biri de Selahaddin Eyyübî olmuş, bu seferlerde birçok tecrübe kazanmıştır. Üçüncü ve son seferin ardından Zengi devletinin Mısır'daki temsilcisi olan Esedüddin Şirkuh iki ay sonra vefat edince yerine yeğeni Selahaddin Eyyübî Mısır Fâtimî vezirliğine getirilmiştir. Burada kaldığı yıllar boyunca birçok iç isyanı bastıran ve peyderpey Fâtimî hâkimiyetini ortadan kaldıracak yöntemler uygulayan Selahaddin Eyyübî, nihayetinde muvaffak olmuş, bundan sonraki tüm güç ve gayretini farklı bölgelerdeki haçlı birlikleriyle mücadeleye ve İslâm birliğini sağlayarak Beytülmağdis'i kurtarmaya adanmıştır. Zengi hükümdarı Nureddin Mahmûd'un vefatından iki yıl sonra 1176'da resmen Eyyübî Devleti'ni kurarak İslâm birliğini sağlamak, Beytülmağdis'i fethetmek ve haçlıları bölgeden tamamen atmak şeklinde üç ana hedef belirlemiştir. Selahaddin Eyyübî, yıllar süren mücadelenin ve küçük-büyük birçok muharebenin ardından 4 Temmuz 1187'de haçlılara karşı Hittin zaferini kazanmış, kısa süre sonra da miraç gecesine denk gelen 2 Ekim 1187 tarihinde kutlu bir zaferle Beytülmağdis'i işgalcilerin elinden kurtararak özgürlüğüne kavuşturmuştur. Böylece Müslümanların gönlünde taht kurarak tarihin altın sayfalarına girmiştir (Şeşen, 1990, 427-433; Üstün, 2018, 80-84; İnce, 2019, 457-464; Yılmaz, 2004, 36).

Büyük kumandan Selahaddin'in bu kutlu zaferi tüm İslâm âlemini sevince gark etmiştir. İslâm dünyasında bu kutlu fethin yansıdığı yerlerden birisi de fetih sonrası tarihlerde yazılan tefsirlerdir. Allah'ın kelamının daha iyi anlaşılması ve mesajlarının insanlığa ulaştırılması için gayret gösteren müfessirlerin eserlerinde de bu kutlu fethin izlerine rastlanmaktadır. Zira tefsirler aynı zamanda yazıldıkları döneme ışık tutan birer tarihi vesika mahiyetindedirler. Müfessirler ayetleri tefsir ederken zaman zaman çeşitli vesilelerle yaşadıkları dönemin önemli olaylarına da işaret etmektedirler. Biz de bu çalışmada, Beytülmakdis'in Selahaddin Eyyübî tarafından fethi akabindeki asırlarda yazılan tefsirlerde, Selahaddin Eyyübî'ye ve Beytülmakdis'in fethine işaret eden ifadelerin tespit ve tahlilini yapmaya çalışacağız. Araştırmamızı fetih ve akabindeki yaklaşık iki asırla sınırlı tutacağımız için sonraki asırlarda telif edilmiş olan tefsirlerde Selahaddin Eyyübî'ye ve Beytülmakdis'in fethine dair ifadeleri kapsam dışı tutacağız.

1. FETHİN, RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDEKİ YANSIMALARI

Beytülmakdis'in hicri 583 miladi 1187'de Selahaddin Eyyübî tarafından fethedilmesinden sonra tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirinde konuya ilk kez işaret eden müfessir Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). İslâm âleminde yetişen büyük şahsiyetlerden biri olan ve kelâm, felsefe, tefsir ve fıkıh usulü alanlarında öne çıkan Râzî, mantık, tıp, astronomi ve matematik alanlarında da eserler telif etmiş çok yönlü bir ilim adamıdır. Onun bu çok yönlü birikiminin yansımalarını tefsir ilminin en önemli örneklerinden olan *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eserinde de görmek mümkündür. Râzî'nin tefsire dair en önemli eseri olan ve *Tefsir-i Kebîr* olarak da bilinen bu kapsamlı eserin modern ilk baskısı Mısır'da 32 cilt olarak yapılmıştır (Yavuz, 1995, 12/89-94).

Râzî, 543/1149 yılında dünyaya gelmiş olması hasebiyle 40 yaşlarında Beytülmakdis'in fethedildiği dönemin şahitlerinden olmuştur. *Mefâtihu'l-Gayb*'da, Bakara Sûresi 114. ayette zikredilen bir husus münasebetiyle Selahaddin Eyyübî'den ve kutlu fetihten bahsetmektedir. İlgili ayet şöyledir:

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خَزِيٍّ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır.

Bu ayette kast edilenlerin kimler olduğuna dair tefsirlerimizde birçok görüş zikredilmektedir. Ancak bir önceki ayette Yahudi ve Hristiyanların sadece kendilerini hak yolda görüp başkalarını delaletle suçlamalarından bahseden ifadeler bakıldığında öncelikle Yahudi ve Hristiyanlara telmihte bulunduğu ve onların başka dinlerin mabetlerine yönelik saygısızlık ve saldırılarının kast edildiği görüşü daha muteber görülmektedir. Ancak ayette herhangi bir sınırlama olmadığı için birçok müfessir burada hangi din mensuplarına ait olursa olsun Allah'ın adının

anıldığı mabetlere saygısızlık ve saldırının kast edildiği, bu büyük zulmü yapanların o mabetlere saldırmak ve saygısızlık etmek şöyle dursun, korkarak girmeleri gerektiği görüşünü tercih etmişlerdir (Zemahşerî, 2009, 92-93; Karaman vd., 2007, 1/114-115). Râzî de bu ayetin tefsirinde birçok farklı görüşü dile getirmekte ancak burada sadece Hristiyanlara işaret edildiğini ve onların Beytülmakdis'e ancak korkarak girebileceklerinin kast edildiğini söyleyenlerin görüşlerinin tutarsız olduğunu belirtmektedir. Zira Râzî'ye göre ayetin böyle yorumlanması tarihî vakialara aykırıdır. Çünkü Hristiyanlar Beytülmakdis'i işgal etmiş ve oradaki mabetlere güven içinde girmiş, korkuyla girebilenler ise ancak Müslümanlar olmuştur. Bu menfi duruma son veren kişi ise Melik Selahaddin'dir. Râzî'nin bu konudaki sözleri şöyledir:

قَالَ قَتَادَةُ وَالسُّدِّيُّ: قَوْلُهُ: إِلَّا خَائِفِينَ بِمَعْنَى أَنَّ النَّصَارَى لَمْ يَدْخُلُوا بَيْتَ الْمَقْدِسِ إِلَّا خَائِفِينَ، وَلَا يُوْجَدُ فِيهِ نَصْرَانِيٌّ إِلَّا أَوْجَعَ ضَرْبًا وَهَذَا التَّأْوِيلُ مُرَدُّودٌ، لِأَنَّ بَيْتَ الْمَقْدِسِ بَقِيَ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ سَنَةٍ فِي أَيْدِي النَّصَارَى بِحَيْثُ لَمْ يَتِمَّ أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الدُّخُولِ فِيهِ إِلَّا خَائِفًا، إِلَى أَنْ اسْتَلْخَصَهُ الْمَلِكُ صَاحِحُ الدِّينِ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي زَمَانِنَا.

Katâde ve Süddî, ayetteki “ancak korkarak” ifadesinin şu manaya geldiğini söylemişlerdir: “Yani Hristiyanlar, Beytülmakdis'e ancak korku içinde girebilirler. Zira orada yakalanan Hristiyan mutlaka dövülür.” Bu yorum merduttur. Zira Beytülmakdis yüz yıldan fazla Hristiyanların elinde kalmış, o dönemde Müslümanlar -korkarak girme durumu hariç- oraya girme imkânı bulamamışlar, bu durum bizim zamanımızda Melik Selahaddin'in (Allah ona rahmet etsin) orayı kurtarmasına kadar devam etmiştir. (Râzî, 1420 h., 4/12).

Görüldüğü gibi Râzî, bu ayetin tefsiri münasebetiyle hem Beytülmakdis'in Hristiyanlar tarafından işgaline değinmekte hem de Selahaddin Eyyûbî'nin Beytülmakdis'i fethinden bahsetmekte ve ona dua etmektedir. Kullanmış olduğu “bizim zamanımızda” ifadesiyle de fethin, onun yaşadığı devirde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

2. FETHİN, EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRİNDEKİ YANSIMALARI

Ebû Hayyân el-Endelûsî, Beytülmakdis'in fethinden yaklaşık olarak 70 yıl sonra 654/1256 yılında Gırnata'da doğmuş, 745/1344 yılında Kahire'de vefat etmiş olan büyük dil âlimi ve müfessirdir. Dil ağırlıklı bir eser olan tefsiri *el-Bahru'l-Muhît*, 8 cilt olarak basılmıştır (Kafes, 1994, 10/152-153).

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*'te, Şuarâ ve Nâziât Sûrelerindeki iki ayrı ayet münasebetiyle Selahaddin Eyyûbî'den bahsetmektedir. Şuarâ Sûresi'nde Hz. Musa ile Firavun arasında geçen diyalogun yer aldığı ayetler şöyledir:

﴿ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ۚ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ۚ قَالَ لَنْ نَحُولَهُ إِلَّا نَسْتَمِعُونَ ۚ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأُولِينَ ۚ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ۚ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ۚ قَالَ لَنْ اتَّخَذَتْ إِلَٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ۝﴾

Firavun şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir? Musa cevap verdi: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. (Firavun) etrafında bulunanlara: (Bakin hele, şunun ne dediğini) işliyor musunuz? dedi. Musa dedi ki: O, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbidir. Firavun: Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir, dedi. Musa devamla şunu söyledi: Şayet aklınızı kullansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir. Firavun: Benden başkasını tanrı edinirsen andolsun ki seni zindana atarım! dedi. (eş-Şuarâ 26/23-29).

Ebû Hayyân, burada sözleri zikredilen Firavun'un, kendi dönemindeki yaygın anlayışa göre "ilah" olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu hususta müfessir İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) şu sözlerini aktarmaktadır: "Musa döneminden daha önceki firavunlar da kendilerini böyle tanrı olarak görüyorlardı. Mısır'da ve bizim diyarımızda da hâlâ bu sapkın anlayışın artıkları bulunmaktadır." (İbn Atiyye, 1422 h., 4/229).

Ebû Hayyân, İbn Atiyye'nin bu sözlerini zikretmesinin akabinde şöyle demektedir:

يُشِيرُ إِلَى مَا أَدْرَكَهُ فِي عَصْرِهِ مِنْ مُلُوكِ الْعَبِيدِينَ الَّذِينَ كَانُوا أَتْبَاعَهُمْ تَدْعِي فِيهِمُ الْإِلَهِيَّةَ، وَأَقَامُوا مُلُوكًا بِمِصْرَ، مِنْ زَمَانِ الْمُعْزِ إِلَى زَمَانِ الْعَاظِدِ، إِلَى أَنْ مَحَى اللَّهُ دَوْلَتَهُمْ بِظُهُورِ الْمَلِكِ النَّاصِرِ صَلَاحِ الدِّينِ يَوْسُفَ بْنِ أَيُّوبَ بْنِ شَادِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَلَقَدْ كَانَتْ لَهُ مَأْتَرٌ فِي الْإِسْلَامِ مِنْهَا: فَتَحَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ وَبِلَادَ كَثِيرَةً مِنْ سَوَاحِلِ الشَّامِ، كَانُوا النَّصَارَى مُسْتَوْلِينَ عَلَيْهَا، فَاسْتَقْدَمُوا مِنْهُمْ.

İbn Atiyye bu sözleriyle kendi dönemindeki Ubeydîlerin² meliklerine işaret etmektedir. Zira onlar meliklerine ilahlık nispet etmişlerdir. Bunlar Melik Muizz zamanından Âdid zamanına kadar Mısır'da krallık yapmışlardır. Nihayet muzaffer Melik Selahaddin Yusuf b. Eyyûb b. Şâdi onların devletlerini yıkmıştır. Allah Teâlâ ondan razı olsun. Onun İslâm adına birçok kahramanlığı ve başarısı mevcuttur: O, daha önce Hristiyanların işgal ettiği Beytülmakdis'i ve Şam bölgesindeki sahil beldelerinin birçoğunu fethedip onların ellerinden kurtarmıştır. (Ebû Hayyân, 1420 h., 8/150).

Ebû Hayyân'ın yine firavunların ilahlık iddiası münasebetiyle Selahaddin Eyyûbî'den bahsettiği bir başka sûre de Nâziât Sûresi'dir. Tefsirini yaptığı ayetler şöyledir:

﴿فَحَشَرَ فَنَادَى ﴿١﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى ﴿٢﴾ فَآخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى﴾

Firavun derhal (adamlarını) topladı ve (onlara) 'Ben, sizin en yüce Rabbinizim!' diye bağırdı. Allah da onu, dünya ve ahiret azabıyla cezalandırdı. (en-Nâziât 79/23-25).

Ebû Hayyân bu ayetlerin tefsirinde de İbn Atiyye'nin yukarıdakine benzer sözlerine atıfta bulunmakta, sonra ise şöyle demektedir:

وَأِنَّمَا قَالَ ذَلِكَ لِأَنَّ مَلِكَ مِصْرَ فِي زَمَانِهِ كَانَ إِسْمَاعِيلِيًّا، وَهُوَ مَذْهَبٌ يَعْتَقِدُونَ فِيهِ إِلَهِيَّةَ مُلُوكِهِمْ، وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ مَلَكَهَا مِنْهُمْ الْمُعْزِ بْنِ النَّصُورِ بْنِ الْقَائِمِ بْنِ الْمَهْدِيِّ عَبِيدِ اللَّهِ، وَلَا هُمْ الْعَاظِدِ وَطَهَرَ اللَّهُ مِصْرَ مِنْ

هَذَا الْمَذْهَبُ الْمَلْعُونُ يَظْهَرُ الْمَلِكِ النَّاصِرِ صَلَاحِ الدِّينِ يُوسُفَ بْنِ أَيُّوبَ بْنِ سَادِي، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى
وَجَزَاءً عَنِ الْإِسْلَامِ خَيْرًا

İbn Atiyye'nin böyle demesinin sebebi kendi dönemindeki Mısır hükümdarlarının İsmailî oluşundandır. Bu mezhep mensupları, hükümdarlarını tanrı gibi görmektedirler. Onların ilk meliki Muiz b. Mansur b. Kaim b. Mehdi'dir. Daha sonra Âdid da onlara melik olmuş, Allah Mısır'ı bu melun mezhepten muzaffer melik Selahaddin Yusuf b. Eyyûb b. Şâdi'nin eliyle kurtarıp temizlemiştir. Allah ona rahmet eylesin ve İslâm ümmeti adına en güzel şekilde mükâfatlandırсын." (Ebû Hayyân, 1420 h., 10/399).

Ebû Hayyân'ın bu iki ayet dışında Beytülmağdis'in fethinden bahsettiği bir başka yer de Rûm Sûresi'nin ilk ayetlerinin tefsiridir. Rumların galibiyet ve mağlubiyetinin zikredildiği bu ayetlerin tefsirinde kendi hocası Ebû Cafer b. Zübeyr'den naklen Ebu'l-Hakem İbn Berrecân'ın (536/1142) Beytülmağdis'in fethini yıllar öncesinden müjdelemiş olmasından bahsetmiştir. Ebû Hayyân'ın belirttiğine göre İbn Berrecân, "Elif, lâm, mim. Rumlar, en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde yeneceklerdir. Eninde-sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de sevinecektir" (er-Rûm 30/1-4) meâlindeki ayetler üzerinde yaptığı hesaplama neticesinde Beytülmağdis'in Müslümanlar tarafından fethedileceği yılı ve günü önceden bildirmiştir. Bu çıkarsamayı yaptığı zaman ise Beytülmağdis'in Haçlı işgali altında olduğu yıllardır. Nitekim İbn Berrecân, fetih öncesi yıllarda vefat etmiş olsa da Selahaddin Eyyûbî, onun belirttiği tarihte Beytülmağdis'i fethetmiştir. Hocasından naklen bu bilgileri tefsirinde veren Ebû Hayyân ayrıca şu ifadeyi de kullanmıştır:

وَكَانَ أَبُو جَعْفَرٍ يَتَقَدُّ فِي أَبِي الْحَكَمِ هَذَا، أَنَّهُ كَانَ يَطَّلِعُ عَلَى أَشْيَاءَ مِنَ الْمُعْجِبَاتِ يَسْتَخْرِجُهَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ.

Hocam Ebû Cafer, Ebu'l-Hakem İbn Berrecân'ın Kur'an'dan istihraç ettiği bazı gaybî hususlara muttali olduğuna inanıyordu. (Ebû Hayyân, 1420 h., 8/374-375).

Ebû Hayyân'ın zikrettiği Endülüslü âlim ve mutasavvıf Ebu'l-Hakem İbn Berrecân'ın, ölümünden yıllar sonra gerçekleşecek olan Beytülmağdis'in fethi olayını önceden haber vermiş olması ve bu haberin, aynen dediği gibi tezahür etmesi, ondan sonraki birçok âlimin dikkatini çekmiş olan önemli bir olaydır. İbn Berrecân'ın vermiş olduğu haberin gerçekleşmesi hakkında söylenenleri ve kendisine nispet edilen tefsirin mahtû halini inceleyen Abdulmuttalip Arpa, bu konuda ayrıntılı bir makale kaleme almış, meseleyi detaylı bir şekilde incelemiş ve onun, ayetlerdeki ifadelerden hareketle nasıl bir hesap yaparak bu sonuca vardığını ortaya koymaya çalışmıştır (Arpa, 2015, 33-46). Arpa'nın naklettiğine göre İbn Berrecân'ın Rûm Sûresi'nin ilk ayetlerindeki farklı kıraatlara dair vermiş olduğu bilgilere dayanarak sarf etmiş olduğu sözlerin bir kısmı şöyledir:

"Bu farklı okumalar bir hikmete bağlıdır. Yani ayetlerden şu anlaşılır: Rumlar yenildiler, sonra yenecekler ve bu yenmelerinden sonra yenilecekler. Yani onlar yenildikleri zaman yenecekler, sonra yine yenilecekler demektir. Bu suretle Allah Teâla, takdir dairelerinin hükmünden haber vermektedir. Neticede onların iki galibiyetleri var, bizim sahabe devrinde olan galibiyetimizden başka iki

galibiyetimiz vardır. Ashabın galibiyetinden sonra onlar tekrar bize galip geldiler. Bütün Şam şehirlerini ve Beytülmakdis'i aldılar. Bu 49 veya 50 hafta içinde gerçekleşmiştir. Sonra Müslümanlar, buraları tekrar onların ellerinden aldılar. Ermenistan sınırlarına kadar yayıldılar.¹⁴ Bunun ardından 489/1099 tarihinde Rumlar tekrar Müslümanları yenerek bütün Şam'ı ve Beytülmakdis'i yeniden ellerine geçirdiler. Bu hadise, Arap ayı hesabıyla bin aydan meydana gelen altıncı senenin çıkmasına denk geliyordu ki, 'bid'i sinîn' ayetini tasdik ediyordu. Bid'i sinîn'in altıncı günü 500 senesinin tam başlarına denk gelmektedir. Sonra 500'ün tamamı ve yedinci senenin 83 yılıyla beraber 583 yılı ortaya çıkmış olmaktadır. Şimdi biz ise, 522 (hicri) yılındayız." (Arpa, 2015, 39-40).

3. FETHİN, İBN ÂDİL'İN TEFSİRİNDEKİ YANSIMALARI

Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nüreddîn Ali b. Âdil en-Nu'mânî, hakkında detaylı bilgi bulunmayan ancak *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb* adlı tefsiriyle bilinen 8./14. asır Hanbelî âlimlerindedir. Eldeki bazı deliller onun hicri 8. asrın sonlarında vefat ettiğine işaret etmektedir. Elimize ulaşan tek eseri kendinden önce yaşamış birçok müfessirden de istifade ederek yazmış olduğu mezkûr tefsiridir (Özel, 2016, Ek-1/583-585).

İbn Âdil, tıpkı Râzî gibi Bakara Sûresi 114. ayetin tefsirinde Selahaddin Eyyûbî'ye işaret etmiş, muhtemelen Râzî'den alıntı yaparak aynı minvalde ifadeler kullanmıştır. Müfessir, Selahaddin Eyyûbî kurtarana dek bir asırdan fazla bir müddet Müslümanların Beytülmakdis'e giremediklerinden bahsetmiş, "Allah ona rahmet etsin" diyerek Selahaddin'e dua etmiştir (İbn Âdil, 1998, 2/411).

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Beytülmakdis'in Selahaddin Eyyûbî tarafından Haçlı işgalinden kurtarılmasından sonraki yaklaşık iki asır içerisinde telif edilen tefsirlerden sadece yukarıda değindiğimiz üç tefsirde bu kutlu zaferden ve fethin kumandanı Selahaddin Eyyûbî'den bahsedilmiş, bu vesile ile ona dualar edilmiştir. Daha sonraki asırlarda İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) (Bursevî, ts., 1/208, 7/6) ve İbn Acîbe (ö. 1224/1809) (İbn Acîbe, 2002, 7/230) gibi müfessirler de çeşitli vesilelerle Selahaddin Eyyûbî'den bahsetmiş, Beytülmakdis'in fethedilerek Haçlı zulmünden kurtarılışına atıfta bulunmuşlardır.

SONUÇ

İslâm'ın ilk yıllarından beri Müslümanlar, Beytülmakdis'e çok ayrı bir değer vermişlerdir. Müslümanların ilk kıblesi olan Mescid-i Aksâ, geçmiş peygamberlerin mirası, miracın ilk basamağı ve adeta göğe açılan kapıdır. Günümüzde Siyonist Yahudilerin işledikleri zulümler nedeniyle nice acı ve ıstırapların yaşandığı, Müslümanlara adeta kan kusturulduğu Beytülmakdis toprakları, tüm din mensupları için en huzurlu ve adaletli günlerini Hz. Ömer'in fethinden başlayarak Müslümanların bölgeye hâkim olduğu dönemlerde yaşayabilmiştir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde başlayan huzur, güven ve adalet ortamı, Haçlı seferleri sonrasında 1099 yılında büyük bir katliam ve barbarlıkla son bularak bir asra yakın bir süre kesintiye uğramış, 1187'de Selahaddin Eyyûbî'nin kutlu zaferiyle Beytülmakdis tekrar huzur ve güvene kavuşmuştur.

Büyük kumandan Selahaddin'in bu kutlu zaferi tüm İslâm âleminde büyük bir sevince vesile olmuştur. İslâm dünyasında fethin yansımalarının görüldüğü yerlerden birisi de fetih sonrası yıllarda yazılan tefsirlerdir. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve mesajlarının insanlığa ulaştırılması için çaba sarf eden müfessirlerin eserlerinde, bu kutlu fethin izlerine rastlanmaktadır. Zira tefsirler asıl yazılış gayeleri Kur'ân'ın mesajlarının açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konması olsa da aynı zamanda yazıldıkları dönemin olaylarına ışık tutan birer tarihî vesika konumundadırlar. Yukarıda vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü gibi Beytülmağdis'in Selahaddin Eyyübî tarafından fethedilerek 88 yıl devam eden Haçlı işgalinin sona ermiş olması çeşitli bağlamlarda bazı ayetlerin tefsirinde müfessirler tarafından dile getirilmiş, bu vesile ile Selahaddin Eyyübî'ye dualar edilmiştir. Miladi olarak 88 yıl Haçlı işgalinde kaldığı halde bazı müfessirler “yüz yıldan fazla” ifadesini kullanmışlardır. Bu durum da yaşadıkları dönemde ellerindeki tarih kaynaklarının kısıtlı olması veya yaklaşık olarak ifade etmiş olmaları ihtimalini gündeme getirmektedir. Aynı durum fethin gerçekleştiği tarih için de söz konusudur. Elimizdeki bilgiler kutlu fethin hicri 583'te gerçekleştiğini ortaya koymasına rağmen Bursevî gibi bazı müfessirler bunu 585 olarak zikretmişlerdir. İbn Atiyye'nin Fâtîmî meliklerinin tanrı gibi görüldüklerini ifade etmesi Şia mezhebindeki “imamın masumiyeti” ilkesini hatırlatmakta, Ebû Hayyân'ın İsmailî mezhebi hakkında “melun” ifadesini kullanmış olması da bu mezhebe dair o dönemdeki algıya işaret etmesi açısından dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Mehmet (2017). *Asr-ı Saadette Üç Öğretmen*. İstanbul: Nida Yayınları.
- Akbaş, Mehmet (2018). “Hz. Ömer Dönemi Fetihleri”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), 1/421-461.
- Arpa, Abdulmuttalip (2015). “Rûm Sûresi Çerçevesinde Beytülmağdis'in Fethinin Müjdelenmesi İbn Berrecân'ın İşârî Tefsir Yorumu”, *Journal of Islamicjerusalem Studies* 15, 33-46.
- Avcı, Casim (2002). “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 26/327-329.
- Bektaş, A. Engin (1995). “Fâtîmîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 12/228-240.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa (ts.). *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Demirkent, Işın (2002). “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 26/329-332.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî (1420 h.). *el-Bahru'l-Muhîd*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Gül, Muammer (2001). “Müslümanların Kudüs'ü Fethi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2, 47-58.
- Karaman, Hayrettin vd. (2007). *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Acîbe el-Hasenî eş-Şâzeli (2002). *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûreddîn Ali b. Âdil en-Nu'mânî (1998). *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhakk b. Çâlib el-Endelüsî (1422 h.). *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İnce, Fatma (2019). "Selahaddin Eyyûbî'nin İslâm Birliğini Kurma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 16/63, 455-466.
- Kafes, Mahmut (1994). "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 10/152-154.
- Özel, Ahmet (2016). "İbn Âdil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), Ek-1/583-585.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed (1420 h.). *Mefâtihu'l-Çayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Şeşen, Ramazan (1990). "Hittîn'de Selahaddin'in Ordusu", *Belleter Dergisi* 54/209, 427-434.
- Şeşen, Ramazan (2009). "Selahaddin-i Eyyûbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 36/337-340.
- Üstün, Cemal (2018). "Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Fethi", *Yenifikir Dergisi* 9/21, 72-85.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1995). "Fahredden er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 12/89-95.
- Yılmaz, İbrahim (2004). "Sultan Selahaddin ve Onun Etrafında Gelişen Arap Şiiri", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 4/12, 35-46.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer (2009). *Tefsîru'l-Keşşâf'an Hakaiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekavil fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife.

SONNOTE

- ¹ Bu çalışma, 02-03 Ekim 2020'de Mardin'de düzenlenen "20. Uluslararası Beytülmağdis Akademik Sempozyumu"nda sunduğumuz "Kudüs'ün Selahaddin Eyyûbî Tarafından Fethinin Tefsirlerdeki Yansımaları" başlıklı bildirisinin geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.
- ² Ebû Hayyân burada Mürce mezhebinin bir fırkası olan Ubeydiyye'yi değil, Ubeydullah el-Mehdi b. Hüseyin'e nispetle Mısır'daki Fâtimî devletini kast etmektedir (Beksaç, 1995, 12/228-240).